

Robert Larose'un Teleolojik Çeviri Modeli Temelinde Dipnot İncelemeleri: *İstanbul Üçlemesi*

**Footnote Analysis Based upon Robert Larose's Teleological Translation Model:
*İstanbul Trilogy***

Araştırma/Research

Dilber ZEYTİNKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, Fransızca Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı, dilber.zeytinkaya@marmara.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5163-655X

ÖZET

Çeviribilime katkıda bulunmak amacıyla yürütülen bu araştırmanın temelini Robert Larose'un önerdiği bütünlendirici nitelikteki teleolojik (erekbilimsel), amaç odaklı çeviri modeli oluşturmaktadır. Gisèle Durero Köseoğlu'nun Fransızca yazdığı eserlerin çevirileri *İstanbul Üçlemesi I: İstanbul'dan Pencere* (2014), *İstanbul Üçlemesi II: İstanbul'da Bir El Yazması* (2006c), *İstanbul Üçlemesi III: Sır Dolu İstanbul* (2009b) araştırma nesnesini oluşturmaktadır. Aynı zamanda *İstanbul Üçlemesi* adlı eserler Gérard Genette'in öne sürdüğü yanmetinler kapsamında çözümlenmiştir. Genette'in metinsel aşkınlık, yanmetinsellik ve metinlerarasılık kavramları irdelenmiş, yanmetinsel öğelerin işlevi ele alınarak metinsel aşkınlık çerçevesinde tartışılmıştır. Larose'un üzerinde yoğunlaştığı metinsel yaklaşım bağlamında dipnot çevirileri değerlendirmeye alınmış, bütünlendirici model kapsamında çeviri için "ön koşullar" ve "sözceleme koşulları" belirlenmeye çalışılmıştır. Larose'un önerdiği Fransızca "traductométrie" ifadesine karşılık olarak "çeviriölçü" ifadesi benimsenmiş, bu tanımlamayla çeviri ölçen, değerlendiren bir modele gönderme yapılmıştır. Çeviriölçü yöntemi bağlamında eşdeğerlik kavramının asimetrik doğası, çevirinin benzerlik yapısı, çeviride kazanç-kayıp oranı gibi hususlar irdelenmiştir. Bu araştırma Larose'un teleolojik çeviri modeli temelinde dipnot ve çevirilerini çeviribilimsel sorgulamalarla bütünlendirme gayretinin bir yansıması olarak yürütülmüştür. Larose'un teleolojik çeviri olgusunun çeviri araştırmalarına uyarlanabileceğini kanıtlayan öncül bir araştırma sunma gayreti gösterilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Larose, Genette, dipnot, yanmetin, teleolojik model, çeviriölçü

ABSTRACT

The basis of this research, which is carried out to contribute to the field of translation studies, is the integrative teleological, purpose-oriented translation model proposed by Robert Larose. Translations of the French works written by Gisèle Durero Köseoğlu, *Istanbul Trilogy I: Windows from Istanbul* (2014), *Istanbul Trilogy II: A Manuscript in Istanbul* (2006c), *Istanbul Trilogy III: Secrets of Istanbul* (2009b), constitute the object of the study. At the same time, the works named *Istanbul Trilogy* were analyzed within the scope of paratexts propounded by Gérard Genette. Genette's concepts of transtextuality, paratextuality, and intertextuality were examined and discussed within the framework of transtextuality by reviewing the function of paratextual elements. The footnote translations were evaluated within the context of the textual approach on which Larose focused, and the "prerequisites" and "enunciation conditions" were tried to be determined for translation within the scope of the integrative model. The term "translatometry" was adopted in response to the French term "traductométrie" suggested by Larose, and with this term, a reference was made to a model that measures and evaluates translation. The aspects such as the asymmetrical nature of the equivalency concept, the similarity structure of the translation, and the gain-loss ratio in translation were examined within the context of the "translatometry". This study was carried out as a reflection of the effort to integrate Larose's footnotes and translations with translational inquiries based on his teleological translation model. An effort was made to present a predecessor study demonstrating that Larose's phenomenon of teleological translation can be adapted to translation studies.

Keywords: Larose, Genette, footnote, paratext, teleological model, translatometry

1. Giriş

Yanmetin incelemeleri, telif eserleri tamamlar ve çeviriler hakkında izlenimler sunar. Zira eserlerin daha ayrıntılı analiz edilerek çözümlenmesine katkıda bulunur. Metnin bir parçası olarak metni bütünleyen yanmetin unsurları, metni alımlama sürecinde önemli bir rol oynar ve okurun algısını önemli ölçüde yönlendirir. Yanmetin unsurlarının ne zaman, kim tarafından, ne şekilde oluşturulduğu da metni alımlama sürecinde ipuçları vermektedir.

Çeviribilimciler tarafından geliştirilen kuramlar ve modeller, araştırmacılar tarafından uygulamalı çalışmalarla geliştirilerek gelecek kuşaklara aktarılabilir. Bu sayede çeviribilim alanının ilerlemesine katkı sağlanabilir. Araştırma kapsamında Fransız çeviribilimci Robert Larose'un (1989) sunduğu çeviri modeli ve Fransız kuramcı Gérard Genette (1982) tarafından önerilen paradigmalara sorgulayıcı bir yaklaşımla irdelenecektir. Araştırmacının inceleme nesnesini, Gisèle Durero Köseoğlu'nun Fransızca yayımlanan *Trilogie d'Istanbul* (2006a), (2006b), (2009a) ve Türkçeye çevrilen *Istanbul Üçlemesi* (2014), (2006c), (2009b) adlı yapıtları oluşturmaktadır. Bu betimleyici incelemenin sınırlılıklarını, Fransızcadan Türkçeye çevrilen eserlerin yanmetinleri¹ oluşturmaktadır. Yanmetinler² bağlamında dipnotlar, Larose'un (1989) teleolojik (*fr. téléologique*) (erekbilimsel³) modeline göre ele alınacak, bütünleştirici çeviri modeliyle (*fr. le modèle intégratif*⁴) dipnot verileri ortaya konacaktır.

¹ Yanmetinsellik bağlamında karşılaştırmalı bir çözümleme için (bkz. Civelek, 2015).

² Yanmetinsel analiz gerçekleştirilen çalışma için (bkz. Çolak, 2019).

³ Amaç odaklı.

⁴ Çeviriye entegre model, bütünleştirici model (bkz. Bruce, 1990, s. 127).

Genette⁵'in (1982) önerdiği yanmetin olgusu çerçevesinde çevirmenler tarafından yapılan içyanmetin⁶ temelli ve metiniçi müdahalelerin neler olduğu, Larose (1989) tarafından teleolojik çeviri modelinin değerlendirme aşamasında önerilen çeviriölçü (*fr. traductométrie*) yöntemine göre dipnot ve çevirileri arasındaki benzerliklerin, farklılıkların neler olduğu konusunda çeviribilimsel sorgulamalarla alanyazına katkı sağlamak hedeflenmiştir. Araştırma kapsamında Larose'un (1989) önerdiği çeviri model temelinde betimlenebilir araştırma bulgularıyla teleolojik çeviri olgusunun çeviri araştırmalarına uyarlanabileceğini kanıtlayan öncül bir araştırma sunma gayreti gösterilecektir. Çeviribilim araştırmaları kapsamında Robert Larose'un (1989) modelini ele alan uygulamalı bir çalışmanın daha önce yürütülmemesi bu araştırmanın ortaya konmasında itici güç olmuştur.

1.1 Gisèle Durero Köseoğlu - İstanbul Üçlemesi

Araştırmanın inceleme nesnesi, yazar Gisèle Durero Köseoğlu'nun *İstanbul Üçlemesi*'dir. Fransız-Türk dostluğunun altın kalemi olarak nitelendirilen Fransız yazar Gisèle Durero Köseoğlu, kitaplarıyla Türk kültürünü Fransız okuyuculara tanıtmayı hedeflemiştir. On altı yaşında şiir kategorisinde Cumhurbaşkanı Büyük Ödülü'ne layık görülmüş, daha sonra roman yazma yolculuğu başlamıştır. Fransa'daki Nice Üniversitesi'nde yüksek lisansını tamamlamış ve Türkiye'ye edebiyat öğretmeni olarak gönderilmiştir. Fransızca kaleme aldığı eserleri Türkçeye çevrilmiştir. *Claude Farrre'den Bir Türk Romanı: Katil Kim?* (2013), *Janus İstanbul'da Müzikal Tiyatro Oyunu* (2012), *Gürcü Hatun* (2018), *İstanbul Üçlemesi* kapsamında ise *İstanbul Üçlemesi I: İstanbul'dan Pencereler* (2014), *İstanbul Üçlemesi II: İstanbul'da Bir El Yazması* (2006c), *İstanbul Üçlemesi III: Sır Dolu İstanbul* (2009b) Türkçeye çevrilen eserleridir. Yazar, bir söyleşisinde⁷ Türkçe kaynakları önce Fransızcaya çevirdiğini açıklamış, eski kaynaklardan tercümenin zorluğuna değinmiştir. Bu bağlamda yazarın eserini ortaya koymadan önce zihinsel çeviri sürecinden geçtiği ve çeviri temelli eserler kaleme aldığı belirtilebilir.

İstanbul Üçlemesi, İstanbul'da geçen olayların anlatıldığı romanlardan oluşur. Üçlemenin ilki *İstanbul'dan Pencereler* (2014) 1980'li yılların İstanbul'unu anlatırken toplumsal olarak İstanbul'u betimler. *İstanbul Üçlemesi*'nin ikincisi *İstanbul'da Bir El Yazması* (2006c) hem macera romanı hem de ruhsal çözümlmeleri içeren psikolojik bir roman olarak nitelendirilebilir. *İstanbul Üçlemesi*'nin üçüncü kitabı *Sır Dolu İstanbul* (2009b) ise gizlediği sırları ile XXI. yüzyılın başlarındaki İstanbul üzerine kurulu destansı bir romandır.

⁵ Gérard Genette'in yan-metinsellik ve metinlerarasılık ayırımıyla yararlanılarak yeniden çevirilerin kaynak metne doğru giden bir yol izleyip izlemediğinin tespiti üzerinde duran çalışması için (bkz. Taş, 2015a).

⁶ Yeniden çeviride yan metinsel öğelerin incelendiği betimleyici bir çalışma için (bkz. Gökduman, 2019).

⁷Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.finansgundem.com/haber/fransiz-turk-dostlugunun-altin-kalemi-gisele-durero-koseoglu-konustu/1321961>

2. Metinlerarasılık

Metinlerarasılık kavramı kavram olarak 1960'lı yıllarda ortaya çıktığından beri öncelikle dilbilim ve edebiyat alanında, daha sonra ise felsefe, mimari ve müzik gibi diğer birçok alanda kendini gösterir. Metinlerarasılığın farklı disiplinlerce betimlenmesi, ilgili kavramı içeriği ile özdeş devingen bir tanıma ulaştırır. Metinlerarasılık terimini açıklayan en önemli unsur, yazar tarafından yaratılan eserin okur tarafından alımlanması, alımlama sürecinin ise daha önce okunan diğer metinlerle ilişkili olmasıdır. Zira her metin daha önce okunmuş olan metinlerin alımlanmasından sonra meydana gelir, okurun okuduğunu anlamlandırma süreci ise önceki metinleri zaman içinde okuma birikimine bağlı olarak gelişir. Bu nedenle okuma birikiminin zenginliği, karşılaşılan metinlerin daha iyi alımlanmasına katkıda bulunur. Gérard Genette (1982), *Palimpsestes, La littérature au second degré* adlı kitabında bir metnin diğer metinlerle ilişkisini inceleyen metinlerarasılığı tüm boyutlarıyla ele alarak metinsel aşkınlık/öte-metinsellik/metinötesilik olarak tanımlar ve beş tür metinsel aşkınlık ilişkisi belirler: “metinlerarasılık, yanmetinsellik, yorumsal üst-metinsellik, üst-metinsellik ve anametinsellik” (Genette, 1982, ss. 7-13). Bu sınıflandırma Tablo 1’de özetlenmiş, başlıkları Türkçe, İngilizce (*eng.*) ve Fransızca (*fr.*) dillerinde sunulmuştur.

Tablo 1

Genette'in Metinsel Sınıflandırması

Metinsel aşkınlık/Ötemetinsellik/Metinötesilik (<i>eng. transtextuality</i>) (<i>fr. transtextualité = transcendance textuelle</i>)	
Genette, iki yapıt arasındaki iletişimi metinsel-aşkınlık olarak tanımlamaktadır.	
Metinlerarasılık (<i>eng. intertextuality</i>) (<i>fr. intertextualité</i>)	İki ya da daha fazla metin arasındaki ilişkinin alıntı, anırtırma, aşırma gibi unsurlar ile kurulmasıdır.
Yanmetinsellik (<i>eng. paratextuality</i>) (<i>fr. paratextualité</i>)	Bir metnin ikinci dereceden metinsel unsurlarıdır. İki gruba ayrılır. Çevremetin (<i>eng. peritext</i>) (<i>fr. péritexte</i>): ön kapak, iç kapak, arka kapak, başlık, altbaşlık, ara başlık, metin türü bilgisi, epilog, prolog, ithaf, önsöz, teşekkür, sunuş, not, dipnot, sonsöz, sonnot Dışmetin (<i>eng. epitext</i>) (<i>fr. épitexte</i>): reklam, duyuru, broşür, röportaj, günlük, yazışma yanmetin unsurlarıdır.
Yorumsal Üstmetinsellik /dış metinlilik (<i>eng. metatextuality</i>) (<i>fr. métatextualité</i>)	Bir A metni ile bu A metnini yorumlayan B metni arasındaki eleştirel/yorumsal ilişkidir.
Ana-metinsellik/art metinlilik (<i>eng. hypertextuality</i>) (<i>fr. hypertextualité</i>)	Bir A metni ve bu metinden türeyen B metni arasındaki ilişkinin öykünme, yansılama, taklit, çeviri gibi unsurlarla kurulmasıdır.
Üstmetinlilik/tip metinlilik (<i>eng. architextuality</i>)	Metin türünün sözcelem biçimlerinin tespit edilmesidir.

“Metinsel aşkınlık kapsamında sıralanan beş tür ilişki, iletişim olmaksızın birbirinden kopuk, uzak alanlar olarak düşünülmemelidir. Aksine, bu beş tür arasındaki ilişkiler oldukça güçlüdür” (Genette, 1982, s. 16). Metinlerarası ilişkiler göstergebilim, yapısalcılık ve postyapısalcılık alanlarıyla kurulabilir. Çeviri sürecine katkıda bulunan en önemli unsurlar, metni algılama sürecini hızlandıran yardımcı metinler, yanmetinlerdir. Bu bakımdan araştırma kapsamında yanmetinlerin ele alınması önem teşkil etmektedir.

2.1 Yanmetin, Çevremetin, Dışmetin Öğeleri

Gérard Genette'e (1982) göre, yanmetinler⁸ kapsamında kitap veya metin çevresinde yer alan unsurlar çevremetin⁹ olarak adlandırılır; kitap veya metin hakkında ortaya konan unsurlar ise dışmetin¹⁰ olarak nitelendirilir.

Çevremetin (*peritext*): ön kapak, ithaf, teşekkür, önsöz, sunuş, prolog, başlık, iç kapak, epilog, altbaşlık, arka kapak, not, dipnot, sonsöz, sonnot, bölüm başlıkları veya birtakım notlar gibi unsurları içerir. Metin çevresinde veya metnin içinde bulunan unsurlardır. Ne zaman yazıldığı zamansal, nerede yazıldığı uzamsal, ne amaçla yazıldığı edimsel, nasıl yazıldığı özdeksel, kim tarafından kime yazıldığı işlevsel bir inceleme imkânı sunar. İç yanmetin unsurları olarak da tanımlanır.

Dış metin (*epitext*): Metnin dışında, uzağında bulunan reklam, broşür, mektup, söyleşi, röportaj, günce, günlük gibi yanmetin bileşenleridir.

2.2 Genette'in Öne Sürdüğü Yanmetinsel İnceleme Bağlamında İstanbul Üçlemesi

Araştırma kapsamında incelenen üç eserin de yazarı Gisèle Durero Köseoğlu'dur; telif ve çeviri eserlerin ön kapaklarında Gisèle, yazarın ismi yer almaktadır. *İstanbul Üçlemesi I: İstanbul'dan Pencere*'nin (2014) çevirmeni Aysen Altınel'dir. Ön kapakta “Fransızca aslından çeviren” ifadesi tercih edilmiştir. *İstanbul Üçlemesi II: İstanbul'da Bir El Yazması*'nin (2006c) çevirmeni Lale Arslan Özcan'dır ve ön kapakta “Çeviren” ifadesi kullanılmıştır. *İstanbul Üçlemesi III: Sır Dolu İstanbul*'un (2009b) çevirmeni Aysen Altınel'dir. Ön kapakta “Fransızca aslından çeviren” ifadesine yer verilmiştir. Çeviri eserlerin iç kapak başlık sayfasında çevirmenlerin adlarına yer verilmiştir.

Üçleme telif eserlerin yanmetinsel analizi tablo 2'de, çeviri eserlerin analizi ise tablo 3'te sunulmuştur.

⁸ Yanmetinleri ayrıntılı ele alan çalışma için (bkz. Sardin, s. 2007).

⁹ İç metinlerin çeviri metne katkıları ve iç metinler aracılığıyla çeviri olgusunu etkileyen etmenler üzerinde durulan araştırma için (bkz. Baş, 2019).

¹⁰ Çevremetin ve dışmetin hakkında ayrıntılı bilgi için (bkz. Yuste Frías, 2010, s. 289).

Tablo 2

İstanbul Üçlemesi - Telif Eserlerin Yanmetinsel Özeti

Telif eser	Les fenêtres d'Istanbul	Grimoire d'Istanbul	Secrets d'Istanbul
Orijinal dil	Fransızca		
Yazar	Gisèle Durero Köseoğlu		
Basım yılı ve Baskı sayısı	2003 - (Bartok Yayınevi) 2006 - (Gita Yayınları)	2006	2008 - 1.baskı 2009 - 2.baskı
İncelenen baskı	2006 - (Gita Yayınları) 1.baskı	1. baskı	1.baskı
Dipnot sayısı	31	50	94
Yayınevi	Gita Yayınları		

Tablo 2, telif eserlerin ismini, dilini, yazarını, yayınevi bilgisini, basım yıllarını, baskı sayılarını, dipnot sayılarını ve bu çalışmada telif eserlerin kaçınıcı baskılarının incelendiğini göstermektedir. Üçlemenin ilki 31 adet, ikincisi 50 adet, üçüncüsü ise 94 adet dipnot içermektedir. Üçlemede dipnotlar bölümün sonunda, son not şeklinde yer almaktadır. Bu araştırma kapsamında telif eserlerin birinci baskıları değerlendirmeye alınmıştır.

Tablo 3

İstanbul Üçlemesi - Çeviri Eserlerin Yanmetinsel Özeti

Çeviri dili	Türkçe		
Çeviri eser	<i>İstanbul Üçlemesi I İstanbul'dan Pencereleler</i>	<i>İstanbul Üçlemesi II İstanbul'da Bir El Yazması</i>	<i>İstanbul Üçlemesi III Sır Dolu İstanbul</i>
Çevirmen	Aysen Altinel	Lale Arslan Özcan	Aysen Altinel
Basım yılı ve Baskı sayısı	2003 – 1.baskı 2006 – 2.baskı 2014 – 3.baskı	2006 – 1.baskı 2019 – 2.baskı	2009
İncelenen baskı	3.baskı	1.baskı	1.baskı
Dipnot sayısı	31	46	139
Çevirmenin notu	-	-	52
Yayınevi	Gita Yayınları		

Tablo 3, çeviri eserlerin ismini, yayınevi bilgisini, basım yıllarını, baskı sayılarını, dipnot sayılarını ve bu çalışmada çeviri eserlerin kaçınıcı baskılarının incelendiği gibi bilgileri göstermektedir. Üçlemenin ilki 31 adet, ikincisi 46 adet, üçüncüsü ise 139 adet dipnot içermektedir. Bu araştırma kapsamında çeviri eserlerden *İstanbul'dan Pencereleler*'in (2014) üçüncü baskısı, *İstanbul'da Bir El Yazması*'nın (2006c) ve *Sır Dolu İstanbul*'un (2009b) ise birinci baskıları değerlendirmeye alınmıştır.

Üçleme telif ve çeviri eserler işlevsel, zamansal, uzamsal, edimsel ve özdeksel açıdan çözümlenebilir. Bu bağlamda araştırma kapsamındaki telif eserler, işlevsel açıdan

Gisèle tarafından Fransız okuyucu kitlesine yönelik yazılmıştır. Özdeksel açıdan roman türünde kaleme alındığı, edimsel açıdan Türk kültürünü yansıtmak ve tanıtmak amacıyla hazırlandığı belirtilebilir. Uzamsal açıdan telif eserler Türkiye'de kaleme alınmıştır. Zamansal açıdan 2003, 2006 ve 2008 yıllarında yayıma hazır hale geldiğinin altını çizmek gerekir.

Çeviri eserler kapsamında işlevsel açıdan üçlemenin ilki ve sonuncusu Aysen Altinel tarafından, üçlemenin ikincisi ise Lale Arslan Özcan tarafından Türk okurlara yönelik çevrilmiştir. Özdeksel açıdan çeviri roman türünde, edimsel açıdan Türk kültür dizgesine eser kazandırmak amacıyla, uzamsal açıdan Türkiye'de çevrilmiştir. 2003, 2006 ve 2009 yıllarında çevirilerin yayıma hazır hale gelmesi ise zamansal açıdan çözümlenmeyi tamamlamaktadır.

2.2.1 Ön Kapak

Ön kapakta yer alan yanmetin unsurları yazarın adı, kitabın grafik tasarımı ve kitabın adıdır. Üç eserin de ön kapağında yazarın adı, kitabın adı bulunmaktadır. Üç eserin grafik tasarımı ise farklılık arz etmektedir.

İstanbul Üçlemesi I: İstanbul'dan Pencereleler (2014) adlı eserin ön kapağında pencerede bir kadın silueti yer almaktadır.

İstanbul Üçlemesi II: İstanbul'da Bir El Yazması (2006c) adlı eserin ön kapağında el yazmasına gönderme yapan harfli sembollere yer verilmiştir.

İstanbul Üçlemesi III: Sır Dolu İstanbul (2009b) adlı eserin ön kapağında sırtı dönük kadın silueti yer almaktadır.

2.2.2 Kitap Tanıtımları

Arka kapaktan bir önceki sayfada yer alır, sadece hazırlayanın adıyla alt alta sıralanır. Yalnızca *Trilogie d'İstanbul III, Secrets d'İstanbul* (2009a) adlı Fransızca eserde arka kapaktan önceki sayfada *İstanbul Üçlemesi I ve II* hakkında Fransızca dilinde kitap tanıtımı verilirken çeviri eserde tanıtım yazısına yer verilmemiştir. Üçlemenin sonuncusu *Sır Dolu İstanbul* (2009b), arka kapaktan önceki sayfada, yazarın eseri kaleme alma esnasında Fransızca ve Türkçe dillerinde yararlandığı kaynakları listelemektedir.

2.2.3 Arka kapak

Arka kapakta bulunan kitap tanıtım yazısı, tercihen kitaptan alıntılanan bir bölümden oluşur ya da alıntılarla yeni oluşturulmuş bir metindir, yazarının adıyla veya isimsiz yayımlanabilir. Her üç telif ve çeviri eserlerin de kitap tanıtım yazıları yeni oluşturulmuş isimsiz yayımlanan metinlerdir.

2.2.4 Önsöz

Önsözler konum ve zaman açısından, gönderen ve gönderilen açısından değerlendirilir. *İstanbul Üçlemesi I, İstanbul'dan Pencereleler* (2014) adlı eserde önsöz E. Riahi tarafından yazılmıştır. Araştırma kapsamındaki diğer eserler önsöz içermemektedir.

2.2.5 Notlar

Notlar başlığı altında dipnot, sonnot, yan not (marj notu), satır arası notu değerlendirilebilir. İç metinler olarak kabul edilen notlar, metnin belirli bir bölümüne karşılık gelen ifadelerdir. Metnin ayrıntıları notlar aracılığıyla verilir. Bazı durumlarda okuma hızını yavaşlattığı belirtilse de niteliksel açıdan metni bütünleyen bir yapıdır. Genette ve Maclean (1991), notların kullanımına Orta Çağ'da rastlandığına, XVI. yüzyılda yan notların diğer bir ifadeyle kenar notlarının görüldüğüne, XIX. yüzyılda notların, sayfanın altına yazılmaya başlandığına değinmişlerdir.

2.2.5.1 Dipnotlar

Kendi içinde farklı türlere ayrılabilen dipnotların¹¹ sayısı ve içeriği; çevirmenin veya yayınevinin tasarrufundadır. Her dipnotun işlevi ve biçimi farklıdır. Bilgi, alt not ve haşiyeye olarak da tanımlanan dipnotlarla amaçlanan üstmetnin kapsamında okura ayrıntılı bilgi sunmak, yanlış anlamlandırmaların önüne geçmektir. Dolayısıyla dipnotlar uyarıcı bir işleve sahiptirler. Bu bağlamda metnin algılanma süreci okura bırakılır. Kansu-Yetkiner ve Yetkin-Karakoç (2015) dipnotları, “çevirmenin erek metinde görünür kılındığı, sesinin yükseldiği, metni yorumlama biçiminin açık ve net olarak ortaya konduğu” (s. 207) alanlar olarak tanımlamaktadır. Bu bakımdan dipnotların çeviriyi anlamlandırma sürecini yönlendiren bir etmen olduğu vurgulanabilir.

Genellikle editörün notları olarak adlandırılan allografik notlar (*ing. allographic notes*), bir meta-metinsel yani üstmetinsel yorum oluşturur. Çevirmenin, çevrilen metne çevirmenin notu (ç.n.) olarak eklediği nottur. Henry (2000), çevirmenin notları üzerine kaleme aldığı makalede dipnotları dört kategoriye ayırmaktadır: okurun dikkatini çekmek için çevirmenin yarı editör konumunda eklediği dipnotlar; orijinal metinde yer alan hatalara açıklık getiren dipnotlar; eser başlıklarının alıntısıyla ilgili dipnotlar; kelime oyunları ile ilgili dipnotlar. Dipnotlar, açıklama dipnotları, kaynak dipnotları ve çevirmen dipnotları olmak üzere sınıflandırılmaktadır. *Açıklama Dipnotları*: Metinde geçen, kavram, bilgi veya ek açıklama gerektirecek konular, alıntılar, alıntılarının kaynağı ve künyesi açıklama dipnotu ile verilir. Metne açıklama getirmek için tercih edilen bir dipnot çeşididir. *Kaynak Dipnotları*: Bilginin hangi kaynaktan alındığını kanıtlamak amacıyla kaynağın künye bilgisinin verildiği bir dipnot çeşididir. *Çevirmen Dipnotları*: Çeviri eserlerde tercih edilen dipnotlar, çevirmeni görünür kılar, çeviriye yön vererek bilgilendirme amacını esas alır. Metinde geçen tarihi, politik olaylara, yabancı sözcüklere, kültürel unsurlara, tarihi mekânlara dair açıklayıcı ifadeler dipnotlar aracılığıyla sunulabilir. Çevirmen tarafından eklenen çevirmen notları¹², metin içinde okuru tökezletecek kısımlara dair bilgiler sunmayı hedefler, okuru yönlendirir ve okura ek bilgiler verir. Yazar notları metnin bir parçasıdır; çevirmenin notları da çevirinin bir parçasıdır.

¹¹ Çevirideki dipnotlarla yeni bir metin üretildiği söylenebilir mi? Dipnotlar bir dilçi çeviri örneği olarak ele alınabilir mi? Bu bağlamda, çeviri metne dipnotları ekleyen redaktör ve/ya editör bir çevirmen olarak görülebilir mi? yönündeki çeviribilimsel sorgulamalar için (bkz. Karadağ, 2012, s. 35).

¹² Daha ayrıntılı bilgi için (bkz. Berk, 2005, s. 107).

3. Robert Larose'un Teleolojik Çeviri Modeli

Dilbilimsel bakış açısıyla söylem analizi, söylemin yapısını, sekanslar arasındaki farkları ve ilişkileri, bu sekansların yorumunu ve bu etkileşimin sosyal boyutunu kapsar. "Dil tutumu, sadece bir kültüre özgü özelliklerin sözdizimsel kurallarına değil, aynı zamanda metin türü geleneklerine de bağlı olduğu için, bu gelenekler (yanmetin türlerinin karşılaştırmalı tanımı) çevirmen için önemlidir" (Stolze, 2013, s. 154). Metinsel yaklaşımın¹³ (*fr. l'approche textuelle*) araştırma alanı metindir. Yazılı veya sözlü söylem metin içerisinde yer alır. Öyleyse tüm çeviriler metinseldir ve bu yönde inceleme gerektirir. Guidère (2008), *Introduction à la traductologie* adlı kitabında çeviribilimsel metin incelemesinde dikkate alınacak unsurlara değinir. Metin türü, metnin işlevi, metnin amacı, metnin anlamı, metnin bağlamı, metnin ideolojisi gibi etmenlerin çeviri için önemini vurgular. Geliştirilen çeviri yöntem ve yaklaşımları daha sonra türeyecek modellere zemin hazırlar. Bu doğrultuda Larose (1989) da kendi açıklayıcı, erekbilimsel çeviri modelini önerir. İlgili alanda Beaugrande (1978) ile House'un (1981) yürütmüş olduğu çalışmalardan esinlenen Larose'un (1989) bütünleştirici modeli, 1990'lı yıllarda gelişen metinsel dilbilim ile benzerlik gösterir. "Bu modelin önemi, geleneksel ikiliklerin ötesine geçilmesine imkân tanınmasıdır: Birebir çeviri ile serbest çeviri ikilemi konusunda kutuplaşma yaratmak yanlış olur. Aslında mühim olan, birebir çevirinin mi yoksa serbest çevirinin mi tercih edileceği değil, mutlak çevirinin gerçekleşmesidir¹⁴" (Larose'dan aktaran Guidère, 2008, s. 57). Mutlak çeviriye ulaşmak için Larose (1989), teleolojik, erekbilimsel yani amaç odaklı, çevrilmiş metnin amacına odaklanan çeviri modelini önermektedir. "Bir çevirinin mutlaklığı (doğruluğu), iletişimsel niyet ile çeviri ürünü arasındaki uygunlukla ölçülür. Buna teleolojik çeviri denir. Amaç ilişkisi dışında hiçbir çeviri ideali yoktur" (Larose'dan aktaran Polat, 2016, s. 113). Bu açıdan bakıldığında, Larose'un (1989) bütünleştirici modelinin amacı, mevcut metinlerin karşılıklı olarak profillerini çıkarmaktır. Bunu başarmak için yazar, bir çevirinin aslına uygunluk derecesini ölçmeye imkân tanıyan teleolojik ve metinsel bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini önerir.

Bütünleştirici model, çevrilecek metni farklı açılardan incelemeye imkân tanır.

1- çeviri için "ön koşullar" (*fr. les conditions préalables*) - orijinal dil ve kültür bilgisi ile hedef dil ve kültür bilgisini kapsar.

2- "sözceleme koşulları" (*fr. les conditions d'énonciation*) - sözceleyicilerin amacı, bilgi düzeyi, sosyo-kültürel arka plan gibi etmenleri içerir.

Larose (1989) ayrıca kaynak ve hedef metinlerde iki tür yapı ayırt eder:

1-Anlatısal ve tartışmacı metin, metinsel işlevler ve tipolojilerin yanı sıra metnin tematik yapısını içeren **üst yapı**¹⁵ (*fr. la superstructure*) ve **makro yapı** (*fr. la macrostructure*) (büyükçül yapı¹⁶).

¹³ Rakova'dan çeviren Polat (2016, ss. 112-113) tarafından "Metin Dilbilimi Kaynaklı Çeviribilim" olarak aktarılmıştır.

¹⁴ Aksi belirtilmedikçe çeviriler tarafıma aittir.

¹⁵ (vurgular bana ait).

¹⁶ (Rakova'dan çeviren Polat, 2016, ss. 112-113)

2-Mikro yapı (*fr. la microstructure*) (küçükçül yapı¹⁷), üç düzeyli çözümlenmesi anlatımın biçimine gönderme yapar: morfolojik (*yapıbilimsel-biçimbilgisel*), leksikolojik (*sözcükbilimsel*), sentaksik (*sözdizimsel*); dört düzeyli çözümlenmesi içeriğin biçimine gönderme yapar: grafemik (*yazılışsal*), morfolojik (*yapıbilimsel-biçimbilgisel*), leksikolojik (*sözcükbilimsel*), sentaksik (*sözdizimsel*).

Teleolojik çeviri modeli, işlevsel yaklaşımı (*fr. l'approche fonctionnelle*) da barındırır. Amaç odaklı olan işlevselci çeviri yaklaşımları İngiliz dilbilimci Firth (1890-1960) tarafından yürütülen araştırmalarla gelişim göstermeye başlamıştır. İşlevselci bakış açısında bağlam önemli bir yere sahiptir. İletilen mesajı anlamak için eyleyen, eylem, mekân, zaman gibi unsurları dikkate almak gerekir. Larose (1989), anlamı (*fr. sémiotème*) çeviri birimi olarak önermektedir. Bu kapsamda bir dildeki dil birimlerinin diğer dildeki dil birimlerine çevrilemez olduğuna değinirken, bir dildeki mesajların başka dillere çevrilebileceğini vurgulamaktadır.

XX. yüzyıl çeviribilimin gelişme gösterdiği ve araştırmaların ivme kazandığı bir dönemdir. Beaugrande (1978) ve House'un (1981) araştırmalarından esinlenen Larose (1989) çeviri inceleme düzeylerini değerlendirmeyi önerir. Hatta çevirinin üç temel açıdan daha titiz bir şekilde değerlendirilmesini mümkün kılacak bir çeviriölçü¹⁸ (*fr. traductométrie*)¹⁹ yöntemi önerir: "1) eşdeğerlik kavramının asimetrik doğası, 2) çevirinin benzerlik yapısı, 3) çeviride kazanç-kayıp oranı" (Larose, 1989, s. 289). Bu yöntem, çevirinin kalitesini değerlendirmek ve çeviriyi kontrol etmek amacıyla oluşturulan bir yöntemdir. Araştırma kapsamında Fransızca "traductométrie" ifadesine karşılık olarak "çeviriölçü" ifadesi benimsenmiştir. Bu tanımlamayla çeviriyi ölçen, değerlendiren bir modele gönderme yapılmaktadır.

Metinsel yaklaşım, herhangi bir söylemin metne dâhil edilebileceği varsayımından yola çıkar. İster sözlü ister yazılı etkileşim olsun sonuç aynıdır: kendine has özellikleri ve mutlak anlamı olan bir metindir. Anlamın geçerliliğini sağlamak için, herhangi bir çeviriye koyulmadan önce, en azından tipolojik düzeyde (tip, işlev, amaç, anlam, vb.) bir metin analizinin tamamlanması gerektiği sonucuna varılır.

Bir çevirmenin aslına uygun bir şekilde çeviriyi gerçekleştirmesi için vakıf olması gereken metinsel olgular olduğuna dikkat edilmelidir. Bu olguların en çarpıcısı, tekrarlar ve alıntılar gibi metinler arasındaki örtük ve açık bağlantılarla ilgili olan metinlerarasılıktır. Kültürel ve ideolojik bakış açılarının belirteçleri olan metaforlar da son derece önemlidir. Çevirmen, örneğin ünlü bir şiir dizesini düzyazıyla çevirmemek için bu bağlantıları nasıl tanıyacağını bilmelidir. Bilhassa bağlamlara ve kültürlere göre toplumdilbilimsel bir duyarlılığa sahip olması da önem teşkil eder.

¹⁷ (Rakova'dan çeviren Polat, 2016, ss. 112-113)

¹⁸ Çeviri kalite kontrol modeli için (bkz. House, 1981).

¹⁹ Çeviriölçü yöntemi (bkz. Larose, 1989).

4. Larose'un Teleolojik Çeviri Modeli Temelinde Dipnot İncelemeleri: *İstanbul Üçlemesi*

İstanbul Üçlemesi kapsamında üç eserin de dipnotları çeviribilimsel açıdan incelenmiştir. Bunlardan ilki olan *İstanbul'dan Pencereleler* (2014) adlı kaynak eserde bulunan 31 adet son not kitabın arka sayfasında yer almaktadır. Çeviri eserde ise 31 adet son not metne yedirilerek metin gövdesinde verilmiştir, sayıca az olduğu için tümü değerlendirmeye alınmıştır. Üçlemenin ikincisi *İstanbul'da Bir El Yazması* (2006c) kaynak metni 50 adet dipnot, erek metni 46 adet dipnottan oluşmaktadır. Kaynak ve erek metindeki dipnotlar kitabın arka kapağından hemen önceki sayfaya son not şeklinde konumlandırılmıştır. Üçlemenin sonuncusu *Sır Dolu İstanbul* (2009b) ise kaynak metinde 94, erek metinde 139 adet dipnottan oluşmaktadır. Erek metindeki dipnotların sayıca daha fazla olması çevirmenin notlarının da eklenmiş olmasındandır. Burada dipnotlar metnin hemen altına, sayfanın alt kısmına konumlandırılmıştır. Bilinmeyene açıklık getirmeyi hedefleyen dipnotların seçiminde görülen ortak nokta okuru aydınlatmaktır.

Tablo 4

Teleolojik Çeviri Modeli Kapsamında İstanbul Üçlemesi

A) Koşul	B) Yapı
1-Ön koşullar (orijinal dil ve kültür bilgisi) (hedef dil ve kültür bilgisi)	1-Üst yapı – makro yapı Öyküleyici ve tartışmacı anlatım yapısı Metnin işlevleri Metin tipolojileri (tipleri) Metnin tematik yapısı
2-Sözceleme koşulları sözceleyicilerin amacı bilgi düzeyi sosyo-kültürel arka plan	2-Mikro yapı Üç düzeyli: morfolojik, leksikolojik, sentaktik Dört düzeyli: grafemik, morfolojik, leksikolojik, sentaktik

Bu bölümde Larose'un (1989) önerdiği şekliyle metnin önkoşulları (dil ve kültür bilgisi), sözceleme koşulları, metnin makro yapısı ve mikro yapısı tartışılmaktadır. *La Trilogie d'İstanbul I: Fenêtres d'İstanbul* (2006a), *La Trilogie d'İstanbul II: Grimoire d'İstanbul* (2006b), *La Trilogie d'İstanbul III: Secrets d'İstanbul* (2009a) Larose'un (1989) bütünleştirici teleolojik çeviri modeline göre analiz edilecektir. İnceleme sürecinde birtakım koşullardan söz etmek mümkündür. Ön koşullar çerçevesinde orijinal dil Fransızcadır, Fransız kültürü ile inşa edilen bir metindir. Hedef dil, Türkçedir ve Türk kültür yapısına uygun olarak çevrilmiştir. Telif eserler bağlamında sözceleme koşulları çerçevesinde sözceleyicinin amacı, yani yazar Gisèle'in hedefi Türk kültürünü Fransız okurlara tanıtmak ve kendi geçmişlerinde Türk kültüründen izler bulunduğunu yansıtmaktır.

İstanbul Üçlemesi I: İstanbul'dan Pencereleler (2014), *İstanbul Üçlemesi II: İstanbul'da Bir El Yazması* (2006c), *İstanbul Üçlemesi III: Sır Dolu İstanbul* (2009b) çeviri eserler bağlamında sözceleyicilerin yani çevirmenlerin amacı Türk kültürünü Fransızlara tanıtmak ve bu amaçla kaleme alınmış eserleri Türk okuyucuyla buluşturmadır. Hedef

kitle olarak tarihi roman okurlarına yönelik yazar, alımlama hususunda standart bilgi düzeyini gerekli kılmaktadır.

Eserlerin sosyo-kültürel arka planını değerlendirmek gerekirse; *İstanbul'dan Pencereleler'in* (2014) sosyo-kültürel arka planını İstanbul, ramazan ayı, ramazan davulcusu, Ermeni, Musevi gibi etmenler, farklı dinlerin varlığı, kimlik arayışı oluşturmaktadır. Psikolojik ve etik bir macera romanı olan *İstanbul'da Bir El Yazması'nın* (2006c) sosyo-kültürel arka planını Anadolu topraklarında Hristiyanlığın izlerini sürmek oluşturmaktadır. *Sır Dolu İstanbul'un* (2009b) sosyo-kültürel arka planını kimlik arayışı esnasında kökenlerini arama, dini çeşitliliğin yol açtığı kültür mozaığı oluşturmaktadır. Eserden bir alıntıyla İstanbul'un varoluşsal süreci daha iyi kavranacaktır.

-Sonuçta ben neyim? Bir Fransız mı, Türk mü, Hristiyan mı, Müslüman mı, Mesih'in gelişine inanan Yahudilerin soyundan biri mi?
-Aslında sen bunların hepsisin... Yani İstanbul gibisin (2009b, ss. 97-98).

Bizans, Konstantinopolis, İslambol, Asitane, Der-Saadet hepsi İstanbul'un bugünkü İstanbul olmasını sağlamıştır. Her açıdan çeşitliliği içinde barındıran bir konumdur.

Yapı çerçevesinde makro yapı ile mikro yapının incelenmesi çeviri eserlerin alımlanma sürecine katkı sağlayacaktır. Makro yapı kapsamında öyküleyici anlatım türüne sahip, öyküleyici metin türünde bir romandır. Metnin işlevleri değerlendirildiğinde; öğretici, tarihi bir roman olması bakımından dilin göndergesel işlevi hâkimdir. Dipnotların tematik/izleksel yapısı farklı dinlerin çeşitliliğine gönderme yapmaktadır. Tematik düzlem, metnin en soyut düzlemidir. Bu düzlem İstanbul üzerine kuruludur.

Mikro yapı kapsamında anlatımın biçimine göre üç veya içeriğin biçimine göre dört düzeyli bir inceleme gerçekleşir. Grafemik²⁰, morfolojik, leksikolojik, sentaktik inceleme düzeyleri çeviri sürecine katkı sağlar. Dipnot çevirileri grafemik düzeyde değerlendirilemez. Zira grafemik açıdan yani yazılışsal açıdan dipnotlarda bir farklılık bulunmamaktadır. Morfolojik, biçimbilgisel açıdan sözcüklerin içyapısı incelenir. Sözcüklerin, deyim ve atasözlerinin oluşumlarını, zaman içinde yaşadığı değişimleri inceleyen leksikolojinin yani sözcükbilimin inceleme nesnesi sözcüklerdir. Cümledeki sözcüklerin dizimi ile ilgili kuralları inceleyen sentaktik yani sözdizimsel açıdan kurallı cümleler tercih edilmiştir.

4.1. *İstanbul Üçlemesi I - İstanbul'dan Pencereleler*

Üçlemenin ilki, *İstanbul'dan Pencereleler* (2014), Türkiye'ye dair kaleme alınmış, klişelerden uzak, gerçekçi bir romandır. Durero Köseoğlu'nun kitapları Fransızca ve Türkçe olmak üzere iki dilde yayımlanmaktadır. *İstanbul'dan Pencereleler'de* (2014), 31 adet dipnot yer almaktadır.

²⁰ Grafiklerin, yazı sistemlerinin dilbilimsel açıdan incelenmesi grafemik inceleme düzeyini tanımlar.

İstanbul Üçlemesi I: İstanbul'dan Pencereleler (2014) adlı eserde yer alan dipnotlar altı farklı kategoride değerlendirilmiştir. Eserin konusu ve kapsamı itibarıyla yerel, kültürel unsurlara yoğun olarak yer verildiği belirtilebilir. Özel isim ve şehir isimlerinin çevirisinde de dipnot tercih edilmiştir. İki farklı dile ve kültüre ait atasözlerinin çevirisi de dipnot kullanımını gerekli kılmıştır. Konuya hâkim olduğu öngörülen Türk kültüründe ise dipnot ile açıklama gerekli görülmemiştir. Bu bağlamda Fransız okuyucu kitlesine yönelik yazılan kaynak metinde dipnot tercih edilmiştir. Konuya paralel olarak dini temanın hâkim olduğu eserde teolojik çeviriler, şarkı çevirisi ve diğer edebi eserlere yönelik aktarımlar da dipnotlar aracılığıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Çözümleme esnasında hazırlanan kategoriler aşağıda yer almaktadır.

1) *Yerel unsurların çevirisi:*

Ramazan davulcusu (2014, s. 11), Cumhuriyet altını (2014, s. 28), sahur vakti (2014, s. 32), iftar (2014, s. 50), kan davası (2014, s. 82), simit (2014, s. 106), ayran (2014, s. 133), döner (2014, s. 144), pide (2014, s. 223), IV. Murat'ın tuğrası (2014, s. 231) gibi unsurların çevirisi dipnot ile okurla paylaşılmıştır.

2) *Özel isimlerin ve şehir, köprü isimlerinin çevirisi:*

Tülay (2014, s. 11) özel isminin çevirisi dipnot kullanımını gerektirmiştir. Yazar bu ismi Fransızcaya Lune-de-Tulle (2006a, s. 11) olarak aktararak kelimenin barındırdığı yananlamı ve şiirselliği korumayı tercih ettiğini dipnotta belirtmiştir. Diğer dipnotta, Smyrna'nın (2006a, s. 96) İzmir'in önceki adı olduğu bilgisi paylaşılmıştır. Bir diğer dipnotta ise Avrupa ve Asya arasında yer alan, intihar girişimlerinin sıklıkla gerçekleştiği, muhteşem asma köprü, Boğaz Köprüsü'nden (2014, s. 276) söz edilmektedir.

3) *Atasözlerinin çevirisi:*

Kızını dövmeleyen dizini döver (2014, s. 24), ayranı yok içmeye tahtirevanla gider sıçmaya (2014, s. 120), kızı serbest bırakırsan ya davulcuya kaçır ya zurnacıya (2014, s. 130) gibi kültürel geçmişin bir yansıması olarak kullanıma giren atasözlerinin aktarımında dipnota başvurmak durumunda kalınmıştır.

4) *Teolojik çeviri:*

Tanrı her insana taşıyabileceği kadar yük verir (2014, s. 61) ifadesinin Kur'an'da geçen bir sureden alıntılı olduğu bilgisi dipnot yoluyla paylaşılmıştır. Dini nikâhi bozmak için yani boşanmak için söylenmesi gereken söz, üç kere: Boş ol, boş ol, boş ol'dur (2014, s. 155). Bu kapsamda da bilginin okura geçmesi için dipnot tercih edilmiştir. Azrail (2014, s. 73), Kidduş duası (2014, s. 96), Meryem Ana (2014, s. 112), ezan sesi (2014, s. 199), kadir gecesi (2014, s. 281) gibi teolojik unsurların aktarımında dipnot yöntemine başvurulmuştur.

5) *Şarkı çevirisi:*

Yılmaz Morgül tarafından seslendirilen Elveda İstanbul'a (2014, s. 154) adlı şarkı yazar tarafından Fransızcaya çevrilerek Fransız okurlarla buluşturulmuştur. Çevirmen şarkının orjinaline dipnotta yer vermiştir.

6) *Diğer eserlere gönderme:*

Marcel Proust'un en önemli yapıtlarından Kayıp Zamanın İzinde'de yer alan Swann'ın Aşkısı (2014, s. 184) adlı esere gönderme yapılmıştır. Diğer örnekte ise Lawrence Durrell'den (2014, s. 184) bir alıntıya yer verilmiştir. Bu kapsamda metinlerarasılık çerçevesinde dipnotların göndergesel işleve sahip olduklarını vurgulamak mümkündür.

4.2. İstanbul Üçlemesi II - *İstanbul'da Bir El Yazması*

Türkiye'nin Hristiyanlığın başlangıcına tanıklık eden bölgelerine okuyucuyu götüren bir macera romanı olan *İstanbul'da Bir El Yazması* (2006c) adlı eserin kaynak metni 50 adet dipnot içerirken, erek metni 46 adet dipnottan oluşmaktadır. Bu bölümde çevirmenin dipnot göstermeyi tercih etmediği 4 örnek çözümlenmiştir.

Örnek 1:

Dipnot numarası	Kaynak metin	Kaynak metin sonnot	Erek metin dipnot açıklaması
29	Soeur Ainée. (2006b, s. 170)	Titre de politesse turc. (2006b, s. 297)	Abla! (2006c, s. 177)

Yazar, Abla ifadesine nezaket ifadesi olarak dipnot düşmüştür. Çevirmen ise erek okura dipnot ile açıklama yapma ihtiyacı hissetmemiştir.

Örnek 2:

Dipnot numarası	Kaynak metin	Kaynak metin sonnot	Erek metin dipnot açıklaması
35	C'était une jeune fille d'Iconium devenue adepte de Saint Paul. (2006b, s. 223)	Iconium est l'ancien nom de l'actuelle Konya. (2006b, s. 298)	Tekla sonradan Aziz Paulus'un yandaşlarından biri olan, Konyalı genç bir kızdır. (2006c, s. 232)

Yazar, "iconium" ifadesine dipnot düşmüştür. Çevirmen ise dipnot vermeyip "Konyalı genç bir kız" şeklinde metin içinde açıklama yapmıştır.

Örnek 3:

Dipnot numarası	Kaynak metin	Kaynak metin sonnot	Erek metin dipnot açıklaması
37	...lui signala qu'elle se rendait aux gouffres du Paradis et de l'Enfer. (2006b, s. 223)	ces gouffres portent le nom turc de "Cennet ve Cehennem Obrukları" sur la route entre Silifke et Mersin. (2006b, s. 298)	Şoföre kendisini Cennet Çöküğü ve Cehennem Çukuru'na götürmesini söyledi. (2006c, ss. 232-233)

Yazar, kaynak metinde Silifke ve Mersin arasında bulunan “Cennet ve Cehennem Obrukları” ifadesini kullanmıştır. Çevirmen ise “Cennet Çöküğü ve Cehennem Çukuru” ifadesini tercih ederek Silifke ve Mersin arasında bulunduğu bilgisini Türk okura aktarmamıştır.

Örnek 4:

Dipnot numarası	Kaynak metin	Kaynak metin sonnot	Erek metin dipnot açıklaması
48	Allez, on se serre la main! (2006b, s. 286)	En Turquie, le serrement de mains signifie que le marché a été conclu. (2006b, s. 299)	Haydin, el sıkışalım! (2006c, s. 292)

Yazar, Fransız okurlarına bu konuda dipnot vererek bir açıklama getirmiştir: Türkiye’de el sıkışmak, anlaşmanın sağlandığı anlamına gelir. Çevirmen, “el sıkışmak” ifadesinin erek kitle tarafından net bir biçimde anlaşılacağını bildiği için dipnot verme ihtiyacı hissetmemiştir.

4.3 İstanbul Üçlemesi III - Sır Dolu İstanbul

Sır Dolu İstanbul (2009b), farklı dinleri ve kültürleri bir arada tutan gerçekçi ve destansı bir romandır. Kaynak metin 94, erek metin 139 adet dipnottan oluşmaktadır. Erek metindeki 139 adet dipnotun 52 tanesi çevirmenin notudur. Bu bölümde 52 adet çevirmenin notundan dört tanesi rastgele (rastlantısal) seçilmiş ve çözümlenmiştir.

Örnek 1:

Dipnot numarası	Kaynak metin	Erek metin	Çevirmenin notu
1	Le daguerréotype. (2009a, s. 11)	Bir dagerreyotip. (2009b, s. 11)	Dagerreyotip: XIX. yüzyılda kullanılan, görüntünün gümüş iyodür kaplı bir levha üzerine kaydedilmesini sağlayan düzenekle elde edilmiş resim. (ç.n.) (2009b, s. 11)

Yabancı dilden Türkçeye geçen sözcükler arasında “dagerreyotip” hakkında dipnot açıklaması verilmiştir. Bu dipnotun işlevi, çeviri sürecini saydamlaştırmak ve okuru aydınlatmaktır.

Örnek 2:

Dipnot numarası	Kaynak metin	Erek metin	Çevirmenin notu
64	...au cimetière des Capucins. (2009a, s. 143)	Kapüsenler. (2009b, s. 126)	Capucins (fr): Aziz Françesko'nun bağımsız dilenciler tarikatının bir

Türkçe'ye Fransızca'dan geçen "kapüsenler" ifadesi hakkında çevirmen tarafından bilgi verilmiş ve terimsel açıdan erek dilde karşılığı sunulmuştur.

Örnek 3:

Dipnot numarası	Kaynak metin	Erek metin	Çevirmenin notu
87	... sur sa goélette amarée (2009a, s. 223)	Palamarlanmış gulet. (2009b, s. 199)	İki direkli hafif tekne. (ç.n.) (2009b, s. 199)

Yazar, kaynak metinde dipnot verme ihtiyacı hissetmemiştir. Zira hedef okuyucu kitlesi ilgili kavrama aşınadır. Erek metindeki "palamarlanmış gulet" ifadesine çevirmenin notu düşülmüştür. İki direkli hafif tekne olarak tanımlanmıştır.

Örnek 4:

Dipnot numarası	Kaynak metin	Erek metin	Çevirmenin notu
123	...sur les eaux ténébreuses du Styx. (2009a, s. 290)	Styks. (2009b, s. 257)	Yunan mitolojisinde, ölümsüzlük nehri. (ç.n.) (2009b, s. 257)

Kaynak metindeki "styks" ifadesine çevirmenin notu ile açıklık getirilerek Yunan mitolojisinde ölümsüzlük nehrine verilen bir ad olduğu belirtilmiştir. Nitekim dipnot aracılığıyla yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar önerilebilir.

5. Dipnotlar Bağlamında Larose'un Çeviriölçü Yöntemi

Bu bölümde Robert Larose'un (1989) önerdiği çeviriölçü (*fr. traductométrie*) yöntemine göre *İstanbul Üçlemesi*'ndeki dipnotlar değerlendirilecektir. Telif eser olarak nitelendirdiğimiz Fransızca yayımlanan eserler ile çeviri eserler olarak nitelendirdiğimiz Türkçe yayımlanan eserler arasında dipnotlar²¹ nezdinde bir karşılaştırma sunulacaktır.

5.1. Eşdeğerlik kavramının asimetrik doğası

Simetrisi olmayan, bakışımsız anlamına gelen ve çeviribilim alanında sıklıkla tercih edilen asimetrik kavramı, telif ve çeviri eserler arasındaki eşdeğerliliği ortaya koymada önem arz eder. Üçlemenin ilk eseri *Fenêtres d'Istanbul* (2006a), ekmeğin parçasından bahsederken *un guignon de pain* (2006a, s. 119), erek metin *İstanbul'dan Pencerele*'de (2014), *ayranı yok içmeye* (2014, s. 120) ifadesiyle eşdeğerlik sağlanmaya çalışılmıştır. İki farklı dil ve kültür arasında eşdeğerlik yakalamanın zorluğu, bu örnekte olduğu gibi dipnot çevirilerinin asimetrik doğasını ortaya koyar niteliktedir. Atasözleri ve deyimlerin çevirileri, eşdeğerlik kavramının asimetrik doğasını gözler önüne sermektedir.

²¹ Dipnotların dili çeviri olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusunu ele alan araştırma için (bkz. Birkan Baydan, 2011).

Üçlemenin ikincisi *Grimoire d'Istanbul* (2006b) adlı eserde, Fransızca *parchemin* (2006b, s. 63) ifadesine dipnot ile açıklama getirildiği görülmektedir. *İstanbul'da Bir El Yazması* (2006c) adlı çeviri eserde karşılık olarak *Bergama derisi* ile eşdeğerlik atfedilmiştir. Çeviri esere düşülen dipnotun açıklaması şu şekildedir: “*Bergama*” parşömeni, M.Ö. 2. yüzyılda, Kral 2. Eumene tarafından, 5. Ptolemeus'un Bergamalılara papirüs satılmasını yasaklamasının ardından keşfedilmiştir. Daha sonra, Antik Çağ'ın en ünlü iki kütüphanesi, İskenderiye ve Bergama Kütüphaneleri, papirüs ruloları ya da parşömen kodeksleriyle dolmuştur ancak her ikisinin de sonu kötü olmuştur (2006c, s. 63). Bu örnekten anlaşılacağı üzere çeviri karşılaştırmaları eşdeğerlik ilişkisini belirlemede öncül bir rol oynamaktadır.

Üçlemenin son eseri, *Secrets d'Istanbul* (2009a) adlı telif eserde yer alan ladino dilindeki²² dörtlük ile dipnotlarda Fransızca²³ açıklama getirilen dörtlük arasında eşdeğerlik yönünden simetrik bir benzerlikten söz edilebilir. Bu dörtlük, İspanya'dan göçe tabi tutulan Yahudi annelerin çocuklarına söylediği ladino²⁴ dilinde bir ninniden oluşmaktadır. Çeviri eser, *Sır Dolu İstanbul'da* (2009b) yer alan ladino dilindeki ninninin Türkçe²⁵ çevirisi dipnot yoluyla okura iletilmiştir. Bu bağlamda eşdeğerlik yönünden simetrik bir ilişkiden söz edilebilir.

5.2. Çevirinin benzerlik yapısı

Bu bölümde telif eserler kendi içinde değerlendirilirken, çeviri eserler ayrıca karşılaştırılabilir. Telif eserlerin üçünde de son notlar arka kapaktan hemen önceki arka sayfaya konumlandırılmıştır. Bu bağlamda telif eserler arasında benzerlik bulunmaktadır.

Tablo 5

Benzerlik yapısı

La Trilogie d'Istanbul I İstanbul Üçlemesi I		La Trilogie d'Istanbul II İstanbul Üçlemesi II		La Trilogie d'Istanbul III İstanbul Üçlemesi III	
Fenêtres d'Istanbul	İstanbul'dan Pencereler	Grimoire d'Istanbul	İstanbul'da Bir El Yazması	Secrets d'Istanbul	Sır Dolu İstanbul
bölümün sonu	metnin gövdesi	bölümün sonu	bölümün sonu	bölümün sonu	alt bilgi

²² Durme, durme hermoza donzella,
Durme hermosa, sin ansia y dolor.
Siente, siente, el son de mi guitarra,
Siente, hermosa, mis males cantar (2009a, s. 14)

²³ Dors, dors, chère jeune fille,
Dors sans désir ni douleur.
Ecoute, écoute, le son de ma guitare,
Ecoute, belle, ma triste chanson. (2009a, s. 380)

²⁴ Yahudi İspanyolcası. Ladino: hint avrupa dil grubunun latin koluna bağlı bir dildir.

²⁵ Uyu, uyu, sevgili küçük kız,
Acısız, isteksiz uyu,
Dinle dinle gitarımın sesini,
Dinle güzelim hüznü şarkımı. (2009b, s. 14).

(parantez
içinde)

Çeviri eserleri incelediğimizde, *İstanbul'dan Pencerele*'de (2014) dipnotlar metin içine yedirilmiştir, metnin gövdesinde yer almaktadır. *İstanbul'da Bir El Yazması* (2006c) adlı kitabın sonunda dipnotlara yer verilmiş, son not şeklinde bölümün sonuna konumlandırılmıştır. *Sır Dolu İstanbul* (2009b), sayfanın hemen alt kısmında, alt bilgi olarak dipnotları içermektedir. Telif eser ve çeviri eserler arasında dipnot çevirileri kapsamında biçimsel açıdan benzerlik bulunmamaktadır.

5.3. Çeviride kazanç-kayıp oranı

Tablo 6

Kazanç-kayıp oranı

La Trilogie d'İstanbul I İstanbul Üçlemesi I		La Trilogie d'İstanbul II İstanbul Üçlemesi II		La Trilogie d'İstanbul III İstanbul Üçlemesi III	
Fenêtres d'İstanbul	İstanbul'dan Pencerele	Grimoire d'İstanbul	İstanbul'da Bir El Yazması	Secrets d'İstanbul	Sır Dolu İstanbul
31	31	50	46	94	139

İstanbul Üçlemesi I: İstanbul'dan Pencerele'deki (2014) dipnotların sayısında bir farklılık görülmemektedir. Kaynak eserdeki dipnot sayısı ile erek eserdeki dipnot sayıları eşdeğerdir. Bu bağlamda üçleme eserin ilki için dipnot çevirileri kapsamında herhangi bir kazanç-kayıp söz konusu değildir.

İstanbul Üçlemesi II: İstanbul'da Bir El Yazması (2006c) 46 adet dipnot içermektedir. Oysa kaynak eserdeki dipnot sayısı 50'dir. Çeviri eser açısından değerlendirmek gerekirse, 4 adet dipnot çeviride kayıp olarak nitelendirilebilir mi? Bu sorunun yanıtı ancak kaynak ve çeviri eserin kapsamlı inceleme sürecinin tamamlanmasıyla netleşebilir. Kaynak metindeki dipnotların kimi zaman çeviri metne yedirildiği, metin içinde dipnot verilmeksizin metin içinde açıklandığı gözlenmektedir. Nitekim bahsi geçen 4 adet dipnot çeviri metin içerisinde açıklama yöntemiyle erek okurla buluşturulmuştur. Bu durum çevirmenin çeviri eser üzerindeki hâkimiyetini, karar alıcılığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle çeviride kayıp olarak nitelendirilemez.

İstanbul Üçlemesi III: Sır Dolu İstanbul (2009b) kapsamında telif eser 94 adet dipnottan oluşmaktadır; çeviri eserde ise 139 adet dipnota çevirmenin notu da dâhil edilmiştir. Çeviri esere eklenen 45 adet dipnot çeviride kazanç olarak nitelendirilebilir mi? Çeviriölçü yöntemine göre 45 adet çevirmenin notu, çeviri eser bağlamında bir kazanç olarak nitelendirilebilir, çevirmenin izi çevirmenin notu aracılığıyla kendini göstermektedir.

6. Sonuç

Yanmetinler bağlamında dipnotlar ile çeviriye dair izler sürülebilir. Bu amaçla Genette'in (1982) önerdiği yanmetin türlerinden hareketle, inceleme nesnesi olan çeviri eserlerin dipnotları çeviribilimsel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Robert Larose'un (1989)

bütünleştirici teleolojik çeviri modeli, dipnot çevirileri ile entegre edilerek uygulamalı çeviribilim alanının ilerlemesine katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Metinsel yaklaşım bağlamında dipnot çevirileri, ön koşullar ve sözcemele koşulları; makro yapı ve mikro yapı bakımından değerlendirmeye alınmıştır. Çevirilerin niteliğini değerlendirme aşamasında Larose'un (1989) önerdiği çeviriölçü yöntemi bağlamında eşdeğerlik kavramının asimetrik doğası, çevirinin benzerlik yapısı, çeviride kazanç-kayıp oranı gibi hususlar irdelenmiştir.

İncelenen telif ve çeviri eserlerde, dipnotlarla açıklanan sözcük sayılarında ve kullanılan içyanmetin öğelerinde farklılıklar görülmektedir. Dipnotlarla içeriğe yönelik arka plan bilgisi, kültürel bilgi sunulmuştur. Dil farklılıklarından kaynaklanan terimsel sorunlara yönelik terimsel açıklamalar tercih edilmiştir. Bu doğrultuda terim karmaşasını önlemek amaçlanmıştır. Üçlemenin sonucunda yer alan çevirmenin notları, çevirmen kararlarını yansıtmıştır. Çeviri sürecini saydamlaştırmak, çeviri tercihini gerekçelendirmek, alıntılarını açıklamak, terimlere karşılık önermek, kültürel ve tarihsel açıdan bilgiler sunmak üçlemelerde dipnot kullanımını gerektiren etmenler arasındadır. Çevirmenlerin kaynak metinde dipnot kullanılmasına rağmen çeviri metinde dipnot kullanmamaları da deyiş kaydırmalarını²⁶ tercih ettiklerini gösterir.

Çeviribilimde metinlerarasılık, üzerinde titizlikle durulması gereken bir yöntem olup, çevirinin yolunu bulmasına aracılık eder. Dipnotlar yoluyla metinlerarası bagaj²⁷ erek/hedef metne yansımaktadır. Bu açıdan değerlendirmek gerekirse çevirmenler, dipnotlar aracılığıyla alıntılanan metni okura sunmuştur. Metnin ilişkili olduğu diğer metinlere yönelik açıklamalara da rastlanmıştır. Bu bağlamda metinlerarası bilgi, metin ötesi bilgi, dipnot aracılığıyla okura yansıtılmaya çalışılmıştır. Eserlerde yer alan yabancı dildeki terim, alıntı veya deyişlerin dipnotta çevrilmesi ikincil çeviri düzleminde değerlendirilir. Dolayısıyla çevirmenlerin yanmetinsel tercihler bağlamında çeviri metni ve okuru yönlendirebilecek nitelikte olduğu aşikârdır. Bu bağlamda yanmetin incelemeleri artsüremli ve eşsüremli değerlendirilerek alanyazının gelişmesine katkı sağlayacak bulgular ortaya konmuştur.

Mevcut alanyazında üçleme eserler bağlamında çevirmen dipnotlarını Larose'un (1989) önerdiği çeviribilimsel yaklaşımla ele alan araştırma bulunmamaktadır. Dolayısıyla araştırmanın alanyazına önemli ölçüde katkı sağlaması beklenmektedir. Teleolojik çeviri modeli temelinde dipnot ve çevirilerini bütünleştirme gayretinin bir yansıması olarak yürütülen bu araştırmayla Larose'un (1989) teleolojik çeviri olgusunun çeviri araştırmalarına uyarlanabileceğini kanıtlayan öncül bir araştırma sunma gayreti gösterilmiştir. Larose'un (1989) bütünleştirici çeviri modelinin dipnot çevirileri ile entegre edilmesi uygulamalı çeviribilim alanında yürütülecek araştırmalar için ufuk açıcı olacaktır.

²⁶ Deyiş kaydırmaları hakkında ayrıntılı bilgi için (bkz. Popoviç, 1981).

²⁷ Metinlerarasılık bagajı ifadesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için (bkz. Taş, 2015b).

Kaynakça

- Baş, N. (2019). Seyahatname çevirilerinde yanmetin olgusu. *Diyalog*, 2019, (2), 383-407.
- Beaugrande, R. (1978). *Factors in a theory of poetic translating*. Van Gorcum.
- Berk, Ö. (2005). *Kuramlar ışığında açıklamalı çeviribilim terimcesi*. Multilingual.
- Birkan Baydan, E. (2011). Editing as rewriting. *İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi*, 2(3). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuceviri/issue/1231/14424>
- Bruce, D. (1990). Compte rendu de [Robert Larose, *Théories contemporaines de la traduction*. 2e édition. Sillery (Québec), Presses de l'Université du Québec, 1989.] *TTR*, 3(1), 125–129. <https://doi.org/10.7202/037062ar>
- Civelek, K. (2015). Yanmetinsellik bağlamında karşılaştırmalı bir çözümleme: Anna Gavalda'nın "Je l'aimais/Onu Seviyordum" adlı romanının Fransızca ve Türkçe baskıları. *Humanitas, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 6. <http://dx.doi.org/10.20304/husbd.10956> ss. 89-98
- Çolak, R. (2019). Paratextual analysis of autobiographies by William Butler Yeats. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö6), 355-361. <http://10.29000/rumelide.649017>
- Durero Köseoğlu, G. (2006a). *La Trilogie d'Istanbul I: Fenêtres d'Istanbul*. GiTa Yayınları.
- Durero Köseoğlu, G. (2006b). *La Trilogie d'Istanbul II: Grimoire d'Istanbul*. GiTa Yayınları.
- Durero Köseoğlu, G. (2006c). *İstanbul üçlemesi II: İstanbul'da bir el yazması*. (Çev. L. Arslan Özcan). GiTa Yayınları.
- Durero Köseoğlu, G. (2009a). *La Trilogie d'Istanbul III: Secrets d'Istanbul*. GiTa Yayınları.
- Durero Köseoğlu, G. (2009b). *İstanbul üçlemesi III: Sır dolu İstanbul*. (Çev. A. Altinel). GiTa Yayınları.
- Durero Köseoğlu, G. (2014). *İstanbul üçlemesi I: İstanbul'dan pencereler*. (Çev. A. Altinel). GiTa Yayınları.
- Firth, R. W. (1951). *Elements of social organization*. Watss and Co.
- Genette G. (2002). *Seuils*. Editions du Seuil.
- Genette, G. (1982). *Palimpsestes*. Paris. Édition Seuil. https://www.uzh.ch/cmsssl/dam/jcr:00000000-6f0d-c673-0000-000035e557a5/Genette_Palimpsestes.pdf
- Genette, G., & Maclean, M. (1991). Introduction to the paratext. *New Literary History*, 22(2), 261-272. <http://0.2307/469037>
- Gökdoğan, U. C. (2019). Yeniden çeviride yan metinsel öğeler: yeniden çevirmen olarak Cemil Meriç'in Balzac çevirisi üzerine bir inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö5), 334-345. <http://10.29000/rumelide.606204>
- Guidere, M. (2008). *Introduction à la traduction*. De Boeck.

- Henry, J. (2000). De l'érudition à l'échec: la note du traducteur. *Meta*, 45(2), 228–240. <https://doi.org/10.7202/003059ar>
- House, J. (1981). *A model for translation quality assessment*. Narr.
- Kansu-Yetkiner, N., Yetkin-Karakoç, N. (2015). Yüzyıllık süreçte Tevfik Fikret'in Şermin yapıtı bağlamında diliçi çeviri ve yanmetin olgusu. *Bilig*, 75, 195-225.
- Karadağ, A. B. (2012). Bir diliçi çeviri örneği olarak dipnotlar ve dipnotlarla bir çeviriye yeniden yazmak. *Çeviri ve Çeviri İncelemeleri Dergisi*, 1(8), 35-40.
- Larose, R. (1989). *Théories contemporaines de la traduction*. Québec: Presses de l'Université du Québec.
- Popoviç, A. (1981). Çeviri çözümlemesinde "Deyiş Kaydırma" kavramı, (Çev. Y. Salman). *Yazko Çeviri*, 1, 156-162.
- Rakova, Z. (2016). *Çeviri kuramları*, (Çev. Y. Polat). Çevirmen Yayını.
- Sardin, P. (2007). De la note du traducteur comme commentaire: entre texte, paratexte et prétexte, *Palimpsestes. Revue de traduction*, 20, 121–136. <https://doi.org/10.4000/palimpsestes.99>
- Stolze, R. (2013). *Çeviri kuramları: Giriş*. (Çev. E. Durukan). Değişim Yayınları.
- Taş, S. (2015a). *Yan-metinsellik ve metinlerarasılık odağında yeniden çeviriler: İki distopik roman*. [Yayımlanmamış doktora tezi], Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taş, S. (2015b). Yeniden çevirilerin kaynak metne dönüşü: Fahrenheit 451'in farklı çevirileri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 37(Güz 1), 387-398. <http://10.9761/JASSS3015>
- Yuste Frías, J. (2010). Au seuil de la traduction: la paratraduction. T. Naaijken (Ed.), *Événement ou incident*. Du rôle des traductions dans les processus d'échanges culturels (ss. 287–316). Peter Lang.